

VEIJO MERI

Huonot tiet, hyvät hevoset:

Suomen suuriruhtinaskunta
vuoteen 1870

VEIJO MERI

Huonot tiet, hyvät hevoset:

Suomen suuriruhtinaskunta
vuoteen 1870

 SAGA
EGMONT

Veijo Meri

Huonot tiet, hyvät hevoset

Suomen suuriruhtinaskunta vuoteen 1870

SAGA Egmont

Huonot tiet, hyvät hevoset: Suomen suuriruhtinaskunta vuoteen 1870

Cover Image: Åminnen kartanon hevosia / Horses at Åminne manor
CC BY 4.0

Organisation: Museovirasto

Collection / Kokoelma: Historian kuvakokoelma, Reinhold Hausenin
kokoelma

Photographer / Kuvaaja: Hausen, Reinhold, kuvaaja 1880–1920

Location / Paikka: Suomi, Pohja; Åminnen kartano

<https://finna.fi/Record/museovirasto.8F561CA5C5DC98FEC07CF59111E8C5EA>

Changes: colour modification, combining with other images

Other images: Shutterstock

Kirja ilmentää aikaa, jona se on kirjoitettu, ja sen sisältö voi olla osittain
vanhentunutta tai kiistanalaista.

Copyright © 1994, 2022 Veijo Meri and SAGA Egmont

All rights reserved

ISBN: 9788728452356

1st ebook edition

Format: EPUB 3.0

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval
system, or transmitted, in any form or by any means without the prior
written permission of the publisher, nor, be otherwise circulated in any
form of binding or cover other than in which it is published and without
a similar condition being imposed on the subsequent purchaser.

www.sagaegmont.com

Saga is a subsidiary of Egmont. Egmont is Denmark's largest media
company and fully owned by the Egmont Foundation, which donates
almost 13,4 million euros annually to children in difficult
circumstances.

LÖYHKÄ-PAAVO

Påhl Henrik Ruotsalainen syntyi heinäkuussa 1777, viisi vuotta Kustaa III:n vallankaappauksen jälkeen ja 11 vuotta ennen Kustaa III aloittamaa Venäjän sotaa. Hän oli 31-vuotias, kun venäläiset valloittivat maan. 1808 Sandelsin Savon joukot ja Venäjän armeija kulkivat kolme kertaa alueen kautta, ennen kuin tilanne myöhään syksyllä rauhoittui.

Isä oli talollinen, äiti Swanien maatiaistunutta säätyläissukua, jonka tiedon äiti havainnollisella ja asennetta luovalla tavalla esikoiselleen siirsi. Äidin äiti oli Kiljanderin pappissukua. Äidin isä ei kylläkään ollut korpraalia isompi herra. Kiljanderit polveutuivat Kiljusten suvusta. Paavon äidin äidin isän isä toimi Kaavin kappalaisena ja hän oli koulussa saanut sukunimestään päätteellä muokatun uuden nimen.

Paavo Ruotsalaisen synnyinkoti oli Maaningan pitäjässä 40 km Kuopiosta pohjoiseen ja 60 km Iisalmesta etelään.

Nilsin kirkonkirjoihin Paavon äiti merkittiin ruotsinkieliseksi.

Savossa eivät sosiaaliset luokkaerot olleet jyrkkiä. Loisen asemaan joutuminen ei merkinnyt Paavo Ruotsalaisellekaan ihmisarvon menetystä. Vaivatta hän siitä myös takaisin talollissäätyyn ponnisti.

Paavon jälkeen perheeseen syntyi vielä kuusi lasta. Isä poltti kaskea. Kun lähimetsät oli jo käytetty, kaskimaat olivat kaukana, yhä kauempana. Elämän ehdot olivat kovat. Sivistymättömiä ei silti oltu. Setä-Paavo oli 1776 ostanut kokoraamatun ja opetti sen avulla pikku Paavon lukemaan,

kun tämä oli kuusivuotias. Myöhemmin sokeutunut setä antoi raamatun hänelle. Tuohon aikaan harvalla pojalla tuollainen aarre oli. Äiti ja poika saattoivat haaveilla Paavon koulunkäynnistä ja papin urasta, mutta kun Paavo äidin ompelemissa herrasvaatteissaan kiipesi kerran setä-Paavon syliin, tämä alkoi laulaa: »Sortukki minun sokaisi, verkapöksyt pölleröitti».

Paavon eno, Kuopiossa asuva armeijan varusmestari C.G. Swan, halusi kouluttaa pojan, mutta isä ei sitä tahtonut. Eno lähetti jopa koulupojan pukimet, kaupunkilaisvaatteet.

Poika riisui hepeneet päältään eikä niitä enää koskaan päälleen huolinut. Tapauksesta hän kertoi itse vanhana. Hän tuomitsi silloin ankarasti äitinsä käytöksen. Hän sanoi, että useimmat vanhemmat antavat jo sylilapsensa perkeleille, kun laittavat heidän vaatteisiinsa kaikenlaisia hähryköitä.

Kun Kajaanin apteekkari Malmgren kosi vuosikymmeniä myöhemmin Paavon tytärtä Sohvia, Paavo sanoi ei ja naitti tyttärensä Eskeliselle, talonpojalle, joka asui Pielisjärven Kantelelahdella. Sohvi olisi mielellään ruvennut säätyläisen rouvaksi. Paavosta oli tullut yhtä luokkatietoinen kuin olivat olleet hänen isänsä ja setänsä. Hänellä oli sisässään vipu, joka nosti hänet säätyläistenkin yläpuolelle, niin kuin monta kertaa saatiin nähdä. Kerrankin hän istutti koko seuraväen lattialle, kun säätyläiset olivat täyttäneet etummaisat penkit, ilman että olivat jättäneet hänellekään tilaa.

Paavon isä ja setä pitivät äidin haaveita pelkkänä höpsötyksenä. Heitä otti päähän, kun Paavon äiti halusi jatkuvasti demonstroida oman sukunsa paremmuutta, josta hänellä ei ollut kuitenkaan minkäänlaista hyötyä.

Paavo luki raamatun läpi jo ennen rippikoulua 10-vuotiaana. Rippikoulussa hän pyysi poistamaan kirkonkirjasta toisen etunimistään, Henrikin. Syytä ei tiedetä. Jotain tekemistä sillä täytyi oman minuuden

tajuamisen kanssa olla. Se oli minän pelkistämistä. Pelkistämistä tuli Paavo Ruotsalaisen koko oppi olemaan. Hän riisui ikänsä hepeniä päältään, kun sen oli kerran aloittanut. Pakollista oli silloin myös pysyä omassa säädysään ja korostaa sitä. Se ettei hän opetellut koskaan kirjoitustaitoa liittyä varmasti tähän trendiin. Oli hän niin fiksu, että hän olisi sen oppinut. Ambivalenttista tämäkin vaatimattomuus oli. Kuin iso herra hän saattoi ikänsä sanella kirjeitä ja sanomiaan. Enemmän hän operoi puhutulla sanalla. Siksi hänen opetuksensa oli niin elävää ja tarttuvaa, ajan parasta suomenkielistä proosaa. Kirjakieli oli vasta tekeillä. Keskitasoa onnettomampaa oli Paavon mielivirsien kieli. Lönnrotin teinin kerjuumatkoilla laulamat virret olivat paljon parempia. Paavolle oli tietysti tärkeää virren sanoma, jolla ei taas ollut merkitystä Lönnrotille.

Päivä tykööm' pois kulkee
yö synkkä siaan jää:
Jumalan olkoon julki Kiitos, kunnia, ijät'
joka meit tänäpä'n kätki,
ettei meill' paboin käyn':
rukoilkaam' vielä nytkin:
armons' sois' edespäin.

Toinen virsi oli jo sujuvampi.

Nyt päivä edeskulun'on,
Sull' kiitoksen mä Herra, tuon,
ett's synnist', tuskast, vaarasta
mun varjelit ain' armosta.

Ann' anteeks', sitä anelen,
mun sielun', ruumiin', henkeni,
suo suoloisest'mun maataksen',
kanss' apus aina saadaksen'.

Kun Paavo oli 19, etäisellä heinäniityllä tapahtui jotain ihan valtavaa. Kahden talon väen niitti maahan yhdellä huitaisulla näkymätön Jumalan viikate. Mielet täytti ihmeellinen vieras olo. Nähtiin näkyjä ja puhuttiin tuntemattomia vieraita kieliä. Oli kesä 1793. Sen vuoden keväällä oli ollut pahoja tulvia, se tuntui ihmisistä luonnon järkkymiseltä ja odotettiin vielä mahtavampaa voiman käyttöä ja näyttöä. Nyt se saatiin.

Tämä tapahtui Savojärven kylässä. Se oli niin syrjäinen paikka, että papit eivät olleet selvillä, kuka heistä oli vastuussa siitä. Siellä ja lähikylissäkin ihmiset hakeutuivat toistensa seuraan, hakivat turvaa toisistaan. Heillä oli hätä sielun autuudesta. Lähtö tuonpuoleiseen näytti olevan minä hetkenä tahansa edessä eikä sielu ollut lähtökunnossa. Tyhmänsekaisena pidetty lukutaidoton isäntämies Juhani Martikainen alkoi saada kohtauksia hänkin, vaipui horrokseen ja muuttui hyvin eteväksi ja lahjakkaaksi. Hänestä tuli unissasaarnaaja. Hän sanoi, että Jumalan tuomio koski heitä kaikkia, ja kertoi myös, missä tilassa ja asemassa heidän kuolleet omaisensa ja sukulaisensa olivat.

Levotonta joukkoa rupesi johtamaan Juho Puustijärvi-niminen nuori mies, joka oli rattaanpyörien tekijä eli puuseppä ja viulunsoittaja. Armeijassa hänelle oli annettu sotilasnimi Lustig, Hauska. Hän oli 25-vuotias ja kotoisin Ylitorniolta, jossa hurmosilmiöt olivat olleet yleisiä. Kun Oulun ja Kuopion välinen maantie oli valmistunut, tuo kohtalokas tie, joka sotki armeijan koko strategian, rattaiden ja kärrynpyörien kysyntä kasvoi valtavasti. Nyt voitiin kesäkelilläkin Ylä-Savossa lähteä hevospelillä liikkeelle ja kuljettaa tavaraa. Lustigin kummisetä oli ollut pastori, mutta kun hän oli sallinut hurmosliikkeen syntyä lähipiirissään, hänet erotettiin papin virasta ja hän muutti Tuhkolmaan. Puustijärvi-Lustig lähti Kuopion tielle ja päätyi Nilsiiän. Hän oli silloin 16-vuotias.

Lustigin uskonnollista vakaumusta ei pidetty kovinkaan syvänä ja lujana, kun hän kävi soittamassa viulullaan suruttomien häissä ja eli makeaa elämää. Kuitenkin hänen saarnojaan käytiin kuuntelemassa. Toistakaan kelvollista opettajaa ja hengenelämän eksperttiä ei ollut. Epäiltiin kyllä, ettei Lustig tarpeeksi arvostanut Jumalan suoranaista puhuttelua ja ihmisten ravistelua, kun se oli niin konkreettista ja voimakasta kuin Telppäsen niityllä. Lustig tuntui pitävän sitä ihan tavallisena herätyksen alkuilmiönä, jolla ei ollut sanottavaa arvoa sinänsä. Moni oli saanut kovan tällin päähänsä, totta, mutta missä olivat haavat ja murtumat ja vainajat ja ne jotka riemuitsivat voitosta?

Paavo Ruotsalainenkin rupesi käymään Lustigin seuroissa. Kotiväki koetti estää sen. Hän lähti salaa. Matkaa oli pari penikulmaa. Hän oikaisi läpi metsien ja soiden ja kyläaukeiden. Harhauttaakseen kotivahtinsa hän lähti usein matkaan edellisenä yönä. Tämän huomattuaan perhe piilotti Paavon vaatteet ja kun Paavo istui synkkänä tuvan penkillä ja naputteli jalkateriään yhteen, isä kysyi: »Joko susi taas lähtee juoksemaan, kun hioo kynsiään? »

Paavon isän savolainen vieterikään ei loputtomiin venynyt. Hän koetti selkäsaunallakin parantaa poikansa mielenvikaa. Paavo päätti hakea apua hengenhätänsä kaukaa. Niin kuin jotkut kulkivat pitkiäkin matkoja, toiseen lääneen saakka, tietäjille, saamaan tietoja varastetun tavaran kätköpaikasta ja varkaasta, Paavo lähti hakemaan parannussanoja.

Naapurit alkoivat kutsua pitkin metsiä puikkelehtivaa ja kaikkia kontakteja karttavaa naapurin poikaa Löyhkä-Paavoksi.

Kolme vuotta Paavo noita öisiä juoksuja juoksi tai hiihti. Paine hellitti seuroissa, mutta jo kotimatalla vanha ahdistus palasi.

JYVÄSKYLÄN SEPPÄ

Ihmiset puhelivat alatorniolaisesta sepästä, joka oleili jossain Keski-Suomessa. Hänellä sanottiin olevan todellinen salainen usko. Papitkin kävivät kysymässä häneltä neuvoja. Seppää sanottiin hiljaiseksi mieheksi, joka ei pitänyt seuroista eikä herrasväestä. Kahdenkesken hän kuitenkin suostui puhumaan ja esitti asiat ymmärrettävän yksinkertaisesti ja selvästi.

Puhumatta kenellekään aikeistaan Paavo lähti kotoa kevättalvella 1799. Hän otti evästä reppuun ja alkoi hiihtää. Hän tiesi, että seppä oli kulkenut Iisalmen kautta jonnekin etelään. Missä tämä sillä hetkellä oli, siitä hänellä ei ollut aavistustakaan. Hän päätti kulkea jälkiä pitkin, kysellä taloista, oliko mies poikennut niihin ja jos oli, mihin päin hän oli matkaansa jatkanut.

Jaakko Hökkäkin oli kulkenut Oulun-Kuopion tietä Savoon ja laskeutunut siellä aina Kangasniemelle saakka etelässä. Hän oli samanlainen siirtotyöläinen kuin Lustig. Samana vuonna he muuten ihan sattumalta liikkeelle lähtivät, 1787. Toisistaan he eivät mitään tienneet. Pielavedellä Hökkä teki töitä armeijalle, ja asui yhteisössä, johon kuului sotilaita ja virkamiehiä. Siellä vaihdettiin hänen sukunimensä Högmaniksi. Ilmeisesti hän oli pitkä mies. Sitä tuo nimi tarkoittaa. Kangasniemellä Högman toimi kirkon suntiona, kellonsoittajana. Vaimo synnytti viisi lasta, mutta näistä kuoli matkalla neljä. Eloon jääneestä tyttärestä Margareetasta tuli Mikkelin seudun herännäisjohtaja.

Kangasniemeltä Högman siirtyi Jyväskylään. Kun Paavo Ruotsalainen lähti häntä jäljittämään, hän oli 49.

Paavo joutui hiihtämään 400 km. Kenellekään hän ei kertonut nimeään, kotiseutuaan eikä asiaansa eikä mihin oli matkalla, mitä hän ei tiennytäkään. Yösijansa, ruokansa ja tiedot Högmanin liikkeistä hän joutui kerjäämään. Kun häneltä kysyttiin, mistä päin hän oli kotoisin, hän vastasi: »Edestä päin». Se oli tehokas harhautus. Paavo pelkäsi koko ajan, että viranomaiset pidättäisivät hänet irtolaisena ja passittaisivat kruunun kyydillä kotipitäjään tai pakkotyöhön vankilaan. Sekin mahdollisuus oli olemassa. Jos hän kieltäytyisi paljastamasta henkilöllisyyttään tai sepittäisi uuden, jota ei onnistuttaisi tarkistamaan, sinne hänen tiensä veisi.

Paavon reitti suuntautui Suonenjoelle ja Rautalammelle. Perillä hän meni ensin väärään kylään. Kyselemällä löytyi oikea. Hän astui pajaan, josta kuului kalke, ja istui ahjon lähelle lämmittelemään. Seppä viimeisteli lukkoa ja ärähti epäystävällisesti, kun Paavo toivotti hänelle hyvää päivää. Tulija häiritsi työn jännittävää loppuvaihetta, jolloin vasta selvisi, toimiko laite.

- Mistä poika on? Seppä kysyi.
- Nilsiästä.
- Mitä asiaa pojalla on?
- Minä olen tehnyt työtä kuusitoista vuotta lain alla. Olen harjoittanut Jumalan sanaa löytääkseni siitä levon ja rauhan sielulleni. Olen nähnyt sanasta, että Vapahtaja on lunastanut minutkin, mutta minä en saa armoa. Minun täytyy olla Jumalan vihan alla. Minä joudun helvettiin.

Kumpainenkin puhui murrettaan. Sananvaihto on säilynyt kirjakieksenä muistiinpanona.

Seppä vei Paavon asuntoonsa ja antoi hänelle käteen Thomas Wilcoxin, englantilaisen baptistisaarnaajan, pienen kirjan »Kallihit Hunajanpisarat», joka oli kirjoitettu 1600-

luvulla. Se oli julkaistu saksaksi 1757. Siitä se käännettiin ruotsiksi, siitä suomeksi. Sen teki Turun akatemian konsistorin sihteeri Abraham Frosterus 1779.

Seppä meni jatkamaan työtään pajaan ja Paavo jäi tupaan lukemaan kirjaa. Sepän vaimo ja tytär Margareeta kattoivat pöydän: leipää, kalaa ja piimää. He pyysivät Paavoja syömään. Kun seppä työn loppuun saatettuaan tuli pajasta, hän vei Paavon kamariin. Koitti totuuden hetki. Seurasi Suomen historian ehkä tärkein repliikki:

– Yksi sinulta poikaparka puuttuu ja sen yhden mukana kaikki: Kristuksen sisällinen tunto.

Seppä etsi Wilcoxin kirjasta kohdan ja käski Paavon lukea sen: »Sinulla taita olla paljon hywää sinun tykönäs, ja yhtä hywin taita wielä puuttua sinulda yhtä, joka teke, että sinä menet murheellisena pois Christuxen tyköä; sillä et sinä ole wielä myynyt pois kaikki mitä sinulla on, nijnmuodoin kuin et sinä ole hyljännyt kaikea sinun omaa wanhurskauttas. Tosin sinä olet tainnut mennä kauwas niiden mailmallisella muodolla loistawaisten hywäin töiden harjoituxesa; mutta kuitengin sen ohesa olla Christuxen pahin wihollinen ja kieldäjä, myös jokaisesa rukouksesa ja Jumalan palweluxesa».

Tämän jälkeen seppä selitti autuuden järjestystä. Syntinen ihminen kelpaa Jumalalle armosta, ilman omaa ansiota. Portti, josta päästään elämän tielle, on ahdas sen takia, että siitä ei mahdu ihmisen mukana mitään siitä, mitä hänellä on, ei oma hyvyys, ei pahuus.

Seppä näytti Wilcoxin kirjasta kauniin kohdan: »Odota (nimittäin sisällisellä ikäwöitsemisellä ja rukouksella) Christuxen ilmestymistä, niin kuin kointähtiä. Hän on totisesti silloin edesastuwa, niinkuin kaunis aamurusko ja niinkuin sade, joka maan kasta. Älä tee lakia Ewangeliumista, niinkuin olis wielä yxi osa jälellä sinulle tehtävä ja kärsittävä, ja Christus ainoastans yxi puoli

Wälimies, niin että sinun vielä pitäis kandaman yhtä osaa sinun synneistä, ja maxaman sen edestä. Anna tosi synnin särkeä sinun sydäntäs, mutta ej kukistaa sinun toivoas Ewangeliumin päälle».

- Antaa Kristuksen olla Kristus ja tyytyköön ihminen ihmisen osaan, Jaakko Högman sanoi Paavo Ruotsalaiselle. Ihmisen ei pidä asettaa Jumalalle ehtoja.

Seppä antoi Paavolle tuon kirjan »Kallihit Hunajan pisarat», kun hyvästeli hänet.

Myöhemmin Paavolla oli tapana sanoa, ettei hänen tuon saamansa opetuksen jälkeen tarvinnut kysyä neuvoa keneltäkään.

Kun hän tuli kotiin, oltiin siellä huojentuneita ja vihaisia. Äiti iloitsi, mutta isä löi. Pojan oli luultu tehneen itsemurhan, menneen avantoon tai korpeen hirttäytymään. Hän osallistui nyt säännöllisesti talon töihin, kävi silti Lustigin seuroissa. Syyskesällä 1808 hän meni naimisiin talontyttären kanssa ja muutti omaan asumukseen ja alkoi polttaa kaskea kotitalonsa mailla.

Meni vuosia, ennen kuin Ruotsalainen uskalsi korottaa äänensä Lustigin seuroissa ja esittää oman pelastussanomansa. Ennen sitä hän kävi toisen kerran seppä Högmanin luona tarkentamassa asioita. Hän tahtoi myös tietää, mistä tuntomerkeistä pystyi erottamaan aidot kristityt epäaidoista. Tämä oli jo toisen asteen kysymys, ja se liittyi saarnamiehen työhön ja toisiin ihmisiin, ei enää omaan minään. Hurmosilmiöihin, jotka hänenkin saarnansa alkuun laukaisi, hän alkoi suhtautua torjuvasti. Rehellinen ei-uskovainen oli hänen mielestään lähempänä oikeaa sieluntilaa kuin fanaattiset uskovaiset, joiden mieli oli tupaten täynnä kaikenlaista roinaa, jota he pitivät itse uskollaan ansaitsemina hengen aarteina.

Paavo sai parhaat tukimiehensä ja piiripäällikkönsä Lustigin leiristä, kaksi Tikkasen veljestä ja Juhana

Poikosen, joka oli renki ja kolmikon paras puhuja. Tehokkaimmin Lustigia puolusti Lauri Juhana Niskanen, joka oli talonpoika ja kotoisin Koljonvirralta. Poikonen käänsi hänet Ruotsalaisen kannattajaksi ja hänestä tuli Tapani Ruokasen sanaa käyttäen hänen puoluesihteerinsä. Poikonen syytti Lustigia tekopyhäksi ja petturiksi. Kun Niskanen mietti asiaa, hänen oli myönnettävä olevansa samaa mieltä. Poikonen houkutteli Ruotsalaisen Kuopion markkinoille. Hän halusi innokkaasti laajentaa kenttää. Iisalmi oli jo Ruotsalaisen puolella. Nyt oli vallattava Kuopio, joka oli isompi ja paljon tärkeämpi paikka. Siellä Ruotsalaisen saarna vakuutti kaikki kuulijat ja lopullisesti Niskasen. Poikonen sai olla tyytyväinen. Hän se oli Iisalmenkin pehmittänyt. Niskanen ei voinut olla huomauttamatta, että nämä voitot menivät Poikosella päähän. Hän laati jo omia lakejaan ja orjuutti niillä kansaa, sitoi ne, jotka olisi pitänyt vapauttaa, ja vapautti ne, jotka olivat kokonaan ulkona autuuden järjestyksestä. Paikalliset päälliköt alkoivat jo taistella vaikutusvallasta keskenään.

Väittely koski oikeaa tietä, oikeaa oppia. Tuota ei voi välttää missään lahkossa eikä puolueessa. Melkein aina se päättyy diktatuuriin emäpuolueessa ja omavaltaisten apulaisten tuomitsemiseen ja eliminoimiseen.

Paavo Ruotsalainen paljasti itse seuraväen edessä Poikosen petoksen, poikkeamat Jumalan sanasta, ja kopeuden. Poikonen nöyrtyi maahan saakka ja myönsi kaiken. Hän kuitenkin muutti Maaningalle ja otti sikäläiset heränneet johtoonsa. Kun maa alkoi pettää hänen jalkojensa alla, hän siirtyi Suonenjoelle ja sieltä Pieksämäelle. Sinne hän sanoi tulleensa pyhän hengen käskystä. Seurasi Joroinen. Yhä lyhyemmän aikaa hän kykeni missään olemaan. Perässä tuli, meni hän minne tahansa, tieto siitä, että Ruotsalainen oli leimannut hänet petturiksi ja vääräksi profeetaksi. Ruotsalainen poikkeaa

kuitenkin useimmista johtajista siinä, ettei antanut lopullista tuomiota, karkottanut Poikosta liikkeestään, mutta hän varotti kannattajiaan uskomasta häneen. Poikonen oli hänen mielestään ruvennut kuvittelemaan, että oli paavi.

Kiuruvedellä kohosi Ruotsalaisen gauleiteriksi, paikalliseksi päälliköksi, talollisen poika Olavi Olkkonen. Lauri Niskanen koetti avata Ruotsalaisen silmät näkemään, ettei Olkkonen ollut luotettava. Ruotsalainen pysytteli kuitenkin alipäälliköiden keskinäisen valtataistelun yläpuolella. Hän sivalsi pahasti vain silloin, kun he tulivat nokittamaan häntä. Valtiokirkkoa Ruotsalainen varoi tuomitsemasta, päin vastoin. Seurat järjestettiin kirkkopyhien aattopäivänä ja usein myös edellisenä päivänä, jolloin saatiin käyttöön kaksi päivää. Sunnuntaina mentiin sitten kirkkoon.

Kirkko ei haistanutkaan pitkään aikaan palaneen käryä. Paavo toimi viisaasti sen ulkopuolella ja tunnusti sen arvovallan. Kun Pohjanmaan nuoret apupapit aloittivat oman herätysliikkeensä se tapahtui itse kirkossa. Se teki mahtavat rovestit, piispat ja tuomiokapitulit levottomiksi. Nyt kärysivät kirkon omat nurkat. Kun ylen hyödyllistä ja vaarallista Oulun-Kuopion kauppareittiä pitkin syntyi yhteys Savon ja Pohjanmaan herännäisyyden kesken, näytti koko Pohjois-Suomi olevan tulesa. Paavo Ruotsalainen kohosi uskon auktoriteetiksi Pohjanmaallakin ja kun hänen nähtiin liikuskelevan ja pitävän seuroja Espoossa ja Helsingissä 1840 yliopiston 200-vuotisjuhlien aikana ja kohdistavan toimintansa maan sivistyneistöön, jossa hänellä oli jo innokkaita kannattajia, oli kirkon jo pakko avata arsenaalinsa ja pyyhkiä pölyt aseistaan.

VASTATOIMET

Pitkällä kiertomatkallaan Suomessa 1819 keisari Aleksanteri I poikkesi Iisalmen pappilaan. Keisari lahjoitti ruustinnalle timanttisormuksen. Pappilassa majaileva dosentti Adolf Ivar Arwidsson esiteltiin hänkin keisarille. Hän oli kierrellyt keräämässä kansanrunoja. Kuten Gottlund hän oli varhain liikkeellä. Lönnrot tuli vasta myöhäisjunassa.

Iisalmen seurakuntaan oli tullut armovuoden saarnaajaksi 1796 pastori A.J. Brofeldt. Nyt hän oli Nilsiä kappeliseurakunnan kappalainen. Nilsiästä oli päätetty tehdä itsenäinen seurakunta. Kun Brofeldt oli ensimmäisenä pappina liittymässä heränneisiin, näiden lähetystö tuli Lapinlahdella keisarin puheille ja anoi alamaisimmin, että Brofeldt nimitettäisiin Nilsiä kirkkoherraksi. Mielellään keisari näin pieniin pyyntöihin vastasi, että niin tapahtukoon. Brofeldtilta ei vaadittu edes kirkkoherran tutkintoa. Hän astui virkaansa vielä samana vuonna.

Aikaisemmin kesällä oli nimismies Iisakki Stenius vanginnut Antti Timosen ja syyttänyt tätä metelin aiheuttamisesta Pielisjärvellä. Siellä oli seuraväki joutunut hurmoksiin, hyppinyt ja tanssinut autuuden ilossa, kunnes oli tuupertunut tajuttomana lattialle. Timonen väitti saarnanneensa vasta, kun kansa oli selvinnyt hurmoksestaan. Hän oli moittinut sitä tuollaisen käytöksen takia. Kuopion maaherra vapautti Timosen. Kuultuaan Pielisjärven riehasta Paavo Ruotsalainen jätti kesken kesätyönsä ja lähti kiireesti Piehsjärvelle, kulki

jalkapatikassa ja ratsasti tutuista taloista lainaamillaan hevosilla. Perillä hän piti kahdet seurat ja koetti rauhoittaa tilanteen. Kun hän ojensi kätensä Timoselle kätelläkseen tätä, Timonen kääntyi selin ja sanoi: »Ei ole lupa».

»Onpas», sanoi Ruotsalainen ja tarttui Timosta olkapäästä ja kiepautti tämän kuin hyrrän kasvotusten. Paavon äkkitemppu ja yllätys tehosi nytkin. Seuratuvassa Paavo ja Timonen istuivat jo rinnatusten kuin parhaat ystävät.

Toisten seurojen jälkeen Paavo oli mennyt jo makuulle luhtiaittaan, kun pihalta alkoi kuulua omituista töminää. Osa seuraväestä oli jäänyt sinne yöksi ja alkanut hyppiä itseään hurmoksiin. Paavo ei uskaltanut mennä heitä hillitsemään, kun pelkäsi, että he huumaantuneina juoksisivat Viekijärveen, jonka korkealla törmällä oltiin.

Neljännet seuransa Paavo piti saman järven toisessa rantatalossa. Sen luhdin rapulta hän uskalsi jo jyristä liikutuksen tilaan joutuneille: »Nyt on perkele ilmielävänä tullunna teijän joukkoon!»

Antti Timonen asui Nurmeksen Lipinlahdessa. Hän oli lapsena sairastanut pahan riisitaudin ja saanut siitä päähänsä vian, josta kärsi ikänsä. Häntä ei ympäristö asettanut vastuuseen teoistaan, ja viime aikansa hän eli kunnanvaivaisena. Ruotsalainen sanoi häntä hengellisesti hulluksi. Hän saarnasi vaatimattomasti, visusti mahtipontisuutta karttaen, ja oli hyvä veisaaja. Hurmosilmiöitä hän todella vastusti. Paavo Ruotsalainen piti hänestä ja arvosti häntä, mikä ei ole sama asia.

1821 nostettiin syyte Henrik Martikaista vastaan. Hänelle määrättiin 96 hopearuplan sakko. Hänen tavallaan kielillä puhuneille ja näkyjä nähneille Tikkasen veljeksille oli tulossa haaste seuraavihe käräjihe. Nämä kolme olivat Iisalmelta. Pielisjärveläiset johtajat loinen Antti Timonen ja kaksi muuta odottivat myöskin haastetta. Liperin kappalainen Renqvist ja hänen kannattajansa olivat

joutuneet tarkkailuun. Renqvistillä ja Ruotsalaisella oli vielä tässä vaiheessa hyvät välit. He tajusivat olevansa saman hengen lapsia. Vasta myöhemmin Ruotsalainen alkoi tuomita renqvistiläisiä tekopyhkiksi ja omavanhurskaiksi, mikä ilmeni esimerkiksi tupakanpolton ja viinankäytön kieltona ja polvirukouksina.

Karjalaisten on helppo ilmaista sisäinen tilansa, ajatuksensa ja tunteensa ilmeillä, eleillä ja teoilla. He eivät näe siinä mitään outoa ja sopimatonta. Savolaiset ovat hämäläisten sukua siinä, että epäilevät ja kammoavat eleitä ja asentoja, joita ei ole pakko ottaa. Matalaa oviaukon ylähirttä pitää toki kumartaa, mutta missään työssä ja paikassa ei ole pakko polvistua.

Englannin Piipliaseuran Pietarin asiamies John Paterson, samanlainen kveekari kuin James Finlayson, hänen toverinsa, joka perusti Tampereelle puuvillakehräämön, kirjoitti Liperiin pitäjänapulaiselle Henrik Renqvistille kuulumisia. Inkerinmaalla oli alettu vainota heränneitä. Pietarissa oli kuitenkin ylhäisön keskuudessa samanlaista liikehdintää. Keisari suhtautui siihen myötämielisesti. Pietarin suomalaisten piispa Cygnaeus, joka oli määrätty suorittamaan tutkimuksia, oli yllättynyt iloisesti. Hän näki paljon hyvää heränneissä. Hän meni seuroihin ja puhui niissä. Hän oli myös pyytänyt Patersonilta apua ja neuvoja. Nyt hän oli järjestänyt heränneille oman rukoushuoneen ja määrännyt sille nuoren papin, koska vanhojen seurakuntien papit olivat sotajalalla ja heränneiden kimpussa. Seuroissa luotettavien järjestysmiesten tehtävä oli valvoa, ettei mitään järjestyshäiriöitä tapahtunut ja vääriä oppeja esitetty.

Ruotsalainen ja hänen adjutanttinsa Niskanen, joka osasi kirjoittaa ja vähän ruotsiakin solkata, päättivät heti käyttää tilaisuutta hyväkseen ja mennä Pietariin ja vedota keisariin Iisalmen rovastin Collanin nostamien oikeusjuttujen takia.

Maaherra myönsi heille passit kesäkuussa 1822 Pietarin matkaa varten. Niiden voimassaoloaika oli kolme kuukautta. Passissa on kuvattu Paavon ulkonäkö: keskikokoinen, tukka vaalea, kulmakarvat vaaleat. Menomatalla poikettiin Renqvistin luo Liperiin. Pietarissa toverukset menivät ensitöikseen piispa Cygnaeuksen luo ja kertoivat tälle, kuinka ihanasti Herran henki oli herättänyt ja virvoittanut kansaa Savon erämaassa ja kuinka pahat voimat olivat sen takia alkaneet siellä kristittyjä vainota.

Cygnaeus sanoi esittävänsä miesten asian keisarille. Hän uskoi, että tämä määräisi sakot maksettaviksi keisarin käsikassasta. Samaan aikaan määrättiin, että Porvoon piispa Molander suorittaisi piispantarkastuksen Savossa helmikuussa 1823.

Kun Molander tuli, Ruotsalainen ja kolme muuta Nilsin talonpoikaa jättivät hänelle valituskirjelmän seurakunnan kappalaista Sireliusta vastaan. Se oli osattu tehdä taitavasti. Siinä viitattiin keisariin, joka oli antanut oikeuden harjoittaa luterilaista uskontoa Suomessa vapaasti. Keisarin hallitsijavakuutus oli muuten jokaisen kirkon seinällä. Se lupasi pitää maan perustuslait ja kansan oikeudet voimassa.

Ruotsalaisen ja Niskasen valituskirjeessä kerrottiin, että Sirelius oli edellisenä talvena Ruokoisten kylän kinkeripaikalla käynyt ruotuvaivaisen Johan Martikaisen, Tölppäsen niityllä tapahtuneen heinäväen joukkokaadon jälkeen kielillä puhuneen ja vainajain oloista viestejä välittäneen yksinkertaisena pidetyn silloisen isännän, kimppuun ja puistellut ja repinyt tätä rinnuksista vain siitä syystä, että tiesi tämän olevan heränneitä. Sirelius oli myös haukkunut heränneitä kulkureiksi, jotka kiertelivät paikasta toiseen kuin mustalaiset eivätkä tehneet työtä niin kuin rehelliset kunnon ihmiset.

Kun keisarin nimi oli kerran mainittu, vain hullu sen jälkeen korotti ääntään. Kaikkien asianomaisten kanssa keskusteltuaan piispa Molander rakensi sovinnon, johon heränneet mielellään suostuivat. Piispa kysyi heiltä, vaativatko he vielä Sireliuksen vetämistä oikeuteen. Eikö oikea menettelytapa ollut antaa hänehe anteeksi, niin kuin Kristus käski antaa anteeksi vihamiehilleen? – Mielellämme sen teemme, herra piispa, jos hän antaa meille rauhan, vastasi Paavo. Tämän jälkeen pastori Sirelius meni Paavon luokse ja ojensi tälle kätensä ja lupasi pitää rauhan ja sovinnon, sitä ikinä rikkomatta.

Iisalmen kirkossa piispa Molander kysyi seurakunnalta, oliko kenelläkään huomauttamista pappien toiminnasta. Kenelläkään ei ollut. Vasta tilaisuuden jälkeen Niskanen ojensi piispahe vahtuskirjelmän, jonka mukaan rovasti Collan ja apupappi Arenius olivat moittineet ja vainonneet heitä suruttomien läsnäohessa ja näin yllyttäneet nämä pilkkaamaan ja ahdistelemaan heitä.

Rovasti Collan hätkähti ja totiseksi meni piispakin, kun saivat kuulla, että Ruotsalainen ja Niskanen olivat käyttäneet Pietarin tietä. Piispa pyysi Niskasen ja muut valituskirjelmän ahekirjoittaneet pappilaan. Hän kysyi siellä huuli vapisten, miksi talonpojat eivät olleet kääntyneet valituksineen hänen puoleensa vaan menivät sensijaan Pietariin. Niskanen sanoi, että he olivat toivoneet sillä tavalla saavansa vapautuksen sakkojen maksusta.

Piispa kysyi, mikseivät talonpojat olleet autuuden asiassa pyytäneet neuvoa omalta rovastiltaan. – Ei se siihen kykene sen paremmin kuin muutkaan suruttomat, Niskanen vastasi. – Eikö hän ole saarnannut Niskasellekin autuuden oppia? rovasti tulistui. Niskanen vastasi, ettei niin ollut tapahtunut. Ei koskaan. Vasta Paavo Ruotsalainen oli sen tehnyt.

Lars Johan Niskasta voi pitää valistuneena kansanmiehenä. Hän luki myös maallista kirjallisuutta, otti selvää planeetoista ja niiden radoista. Rahvas oli aina ollut niistä kiinnostunut. Ne ennustivat ja määräisivät vuoden säät ja maan kasvun. Itseironisesti Ruotsalaisella olikin tapana sanoa: »Minun ja Niskasen välillä on se ero, että minä pyöritän aurinkoa, mutta Niskanen pyörittää maata». Mutta kun Niskanen alkoi selostaa hänelle planeettojen ratoja ja konstellaatioita, Paavo sanoi: »Taas on Niskanen maata pyörittämässä ja aurinkoa seisottamassa».

Niskanen vaikutti rauhalliselta mieheltä. Kun häntä syytettiin herjauksesta oikeudessa, eivät hänen solvauksensa kaksisia olleet. Hän oli erehtynyt sinuttelemaan herrasmiestä. Yhtä isäntää hän oli taas haukkunut kuusisyltäisen tuvan korsteeniksi.

Yhtä ei Ruotsalainen mielellään katsellut, sitä että Niskanen kirjoitti muutakin kuin kirjeitä, nimittäin muistikirjaan hengellisistä asioista. Papit himoitsivat sitä lukea ja arvostivat sitä kovasti. He vertasivat sitä Apostolien tekoihin. Kun Niskanen ja Ruotsalainen kulkivat jatkuvasti yhdessä ja Niskanen tuon tuosta teki muistiinpanoja eli talletti Paavon puheita ja saarnoja, tämä suuttui tosissaan ja kielsi Niskasta »kertomasta maailmalle Jumalan salaisuuksia». Kun Niskanen puolusti itseään ja sanoi, että tulevankin sukupolven piti saada tietää niistä Jumalan ihmeistä, joiden todistajia ja välikappaleita he olivat olleet, Ruotsalainen tokaisi: »Pitääkö heidän elää siitä homehtuneesta mannasta, jota sinä luvattomana aikana kokoat?» Niskanen varoi tämän jälkeen kirjoittamasta omiaan Paavon nähden.

Rovasti Collan kertoi piispa Molanderille, että Lustig oli ihan siedettävä mies, vaikka haaveili liikaa, mutta Paavo Ruotsalainen oli laiska ja hoiti kelvottomasti taloaan ja oli sortunut köyhyYTEEN ja myynyt omaisuutensa ja Collanin

varoituksista huolimatta päättänyt muuttaa perheineen Puolaan 1817. Viipurista hänen oli kuitenkin ollut pakko palata takaisin, kun oli käynyt selväksi, ettei Puolassa ihmisille ruvettu maita jakamaan. Sen jälkeen hän oli ruvennut uskonpuhdistajaksi ja alkanut kulkea kylästä kylään ja pitäjästä pitäjään. Sillä tavalla hän keräsi varoja itselleen. Hän ja hänen kannattajansa olivat julistaneet Lustigin helvetin korpiksi ja sudeksi ja karkoittaneet hänet paikkakunnalta. Yhteiskuntaa uhkasi hajoaminen, kun vaimot jättivät uskonriitojen takia miehensä, lapset vanhempansa ja palkolliset isäntänsä. Naiset olivat kokonaan vaihtaneet vaatteidensa materiaalin ja kuosin. Ruotsalainen oli kerännyt heidän silkkinsä ja myssyynsä polttaakseen ne kotonaan, mutta olikin myynyt ne salaa.

Piispa Molander pesi kätensä, kun lähetti sekä rovasti Collanilta saamansa lausunnon että Niskasen valituskirjelmän Pietariin ministerivaltiosihteeri Rehbinderihe. Kolme päivää myöhemmin lähti Pietariin piispan kirje. Hän kertoi, että Liperissä toimiva pappi Henrik Renqvist oli käsittänyt väärin John Patersonin kirjeen. Pietarin eli korkeimman vallan asenne pietismiin ei voinut olla niin myönteinen ja kannustava kuin Renqvist ja Paavo Ruotsalaisen kannattajat väittivät. Renqvist oli niin vaarallinen, että hänet pitäisi karkoittaa maasta.

Joulukuussa 1823 Pietarin Suomen asiain komitea vapautti Johan Martikaisen sakon maksusta. Rahat otettiin keisarin käsikassasta. Tuomio pidettiin silti voimassa. Martikainen oli rikkonut vuoden 1726 konventikkeliplakaattia vastaan, järjestämällä laittoman jumalanpalveluksen.

Toukokuussa 1824 vartavasten asetettu komitea toi julki lausuntonsa. Sen mukaan heränneiden oppi noudatti likipitäen valtiokirkon oppia eikä antanut aihetta toimenpiteisiin. Arkkipiispa Tengström kirjoitti Pietariin,

että tilanne oli rauhoittunut ja herätysliikkeet olivat kuluttaneet voimansa loppuun. Suomen kansa on pohjimmiltaan vakavaa ja flegmaattista eikä anna todellista aihetta pelätä, että se aiheuttaisi levottomuuksia.

Pietariin ei Suomesta kertakaikkiaan saanut lähteä yhtään huonoksi tulkittavaa uutista, sillä, kuten ajan sanonta siistimättömänä kuului: Kun joku pierrä paukauttaa Suomessa, se kuulostaa Pietarissa tykinlaukaukselta.

Rovasti Collan palkittiin teologian tohtorin arvolla ja hänet nimitettiin kirkkokäsikirjakomitean jäseneksi. Vuoden 1823 jälkeen Aleksanteri I:stä ei voinut enää sanoa liberaaliksi. Pietistejä vastaan ryhdyttiin hallinnollisiin toimenpiteisiin, se tarkoittaa poliisitoimia.

Paavo Ruotsalainen kirjoitti alipäälliköilleen, että oli aika luopua seurojen pidosta. Siperia uhkasi. Reissaaminenkin oli jätettävä. Tätä ei kuitenkaan saanut kertoa yksinkertaisille ja huikentelevaisille heränneistä. Huomiota herättämättä voitiin kuitenkin kokoontua hartaustilaisuuksiin jumalanpalvelusten ja markkinoiden yhteydessä. Pelkoa ei saanut levittää, koska se todennäköisesti lamaannuttaisi ihmiset tai saisi heidät luopumaan löytämästään armon tiestä. Herätysliike meni maan alle. Paavo Ruotsalainen osasi paitsi luoda puolueen ja kontrolloida sitä, myös hoitaa suhteet ylimpään valtaan, käyttää sitä taktillisesti hyväkseen, kuten Pietarin käynti todistaa, ja piiloutua siltä, kun se aloitti sortotoimet. Hän onnistui silloinkin pitämään joukot koossa. Snellman aloitti vastaavan taktikoinnin oikeastaan vasta 20 vuotta myöhemmin eikä hallinnut tilannetta vastahyökkäyksen aikana.

Toinen samantasoinen johtaja eli samaan aikaan kuin Paavo Ruotsalainen ja vielä varsin lähellä, tosin eri maakunnassa, nimittäin Pohjois-Karjalassa, pappissäätyn

kuuluva Henrik Renqvist, suomeksi Puhdasoksa. Se on uskonliikkeen johtajan itselleen valitsema peitenimi ja tunnus. Se viestitti, että hänen pyrkimyksensä oli olla puhdas oksa Jumalan viinipuussa.

HENRIK RENQVIST

Heikki Kukkonen oli kymmenlapsisen perheen esikoinen, niin kuin Paavo Ruotsalainen oli seitsenlapsisen perheen esikoinen. Heikki syntyi 12 vuotta myöhemmin kuin Paavo, 1789. Koti oli Ilomantsin pitäjän Sonkajan kylässä. Isä oli talonpoika ja äiti kuului samaan säätyyn. Molemmat olivat puoliksi kreikkalaiskatolisen pitäjän luterilaisia. Paavo Ruotsalainen ei halunnut, kun ei päässyt, opintielle. Heikki Kukkonen pääsi, joka tuohon aikaan oli pieni ihme. Ilomantsin rovasti Molander, joka kohosi Porvoon piispaksi etevyytensä mutta myös poliittisen notkeutensa ja diplomaattisen varovaisuutensa ansiosta, hankki kahdelle pojalleen kotiopettajan, joka luonnollisesti oli jumaluusopin ylioppilas. Kirkon suntion poika Heikki Kukkonen otettiin mukaan tämän kolmanneksi oppilaaksi. Molander järjesti hänet myös Kuopion triviaalikouluun. Alkuun näytti siltä, ettei poika olisi siellä pärjännyt. Odottamattomiakin komplikaatioita ja kriisejä syntyi. Heikin isä toivoi, että hänen esikoisensa, talon perijä, oppisi lukemaan ja kirjoittamaan. Ei hän sen pitemmälle ajatellut, ainakaan siitä päätellen, ettei hän ilmeisesti suhtautunut mitenkään siihen, että poika lopetti kerran koulunkäyntinsä kesken ja tuli kotiin. Heikki oli silloin jo aikuinen mies, joka oli tehnyt kauppamatkoja Sortavalasta Ouluun, viistoon poikki Suomen, ja ansainnut paljon rahaa. Hän rahoitti sillä tavalla ja lainaamalla koulunkäyntinsä ja opiskelunsa. Isä kai ajatteli, että tuollainen poika pystyi jo itse päättämään tekemisistään ja tekemättä jättämistään.

Talollisen tai käsityöläisen pojan koulutie kävi ruumiin ja sielun voimille. Heikki Kukkosen ja Aleksis Kiven se vei kuilun reunalle monta kertaa. Lönnrotin koulunkäynti oli pätkivää ja epämääräistä, mutta psyykkisiä rajatiloja hänen ei tarvinnut kokea. Hän oli aktiivinen, nopea ja ulketoiminen, sosiaalinen kaveri, joka toisin kuin Kivi teki mitä työtä tahansa, räätälöi, toimi osakunnan renkinä ja apteekkiapulaisena. Kivestä tuli kirjailija, ennen kuin semmoiselle oli maassa tilaa ja kysyntää. Heikki Kukkosesta tuli pappi. He olivat hengen miehiä. Lönnrot valmistui lääkäriksi, joka tuohon aikaan ei ollut mikään spesialisti vaan puoskarin, parturin, rokottajan ja apteekkarin yhdistelmä plus melkoinen auktoriteetti. Siinä sivussa hän keräsi kansanrunoja ja kirjoitti niiden ja toisten keräämien stooreista ja säkeistä ja itse sepittämistään Homeroksen täyteläisyyttä ja eheyttä tavoittelevan kansaneepoksensa Kalevalan. Siihenkin liittyi paljon ulkotoimintaa, suorastaan ulkoilua ja urheilua, eikä Lönnrotin tarvinnut itse ajatella ja kuvitella kaikkea ja luoda sille omaa kieltä, niin kuin Kiven oli pakko tehdä. Heikki Kukkonen taas joutui kuoleman laaksoon ja lähti rimpuilemaan sieltä pois vaikeinta reittiä, itse etsimäänsä ja löytämäänsä.

Ilomantsin rovastin Molanderin pappilassa Heikki Kukkonen sanoi oppineensa ulkoa ruotsiksi puolet katekismuksesta, latinan kielioppia ja kirjoitustaidon. 17-vuotiaana 1806 hänet otettiin Kuopion triviaalikouluun. Rovasti Molander oli ollut tuon koulun opettaja ja hän Heikin Kuopioon hommasi. Niin kuin Lönnrot ja Kivi joutui Kukkonenkin melkein aikamiehenä pikkupoikien luokkaan. Hänenkin ontuva ruotsin kielensä ja vanhemmuutensa aiheuttaman pilkanteon halun vei nassikoilta hänen iso kokonsa ja voimansa. Hänen suosionsa oli toisaalta hyödyksi, kun yläluokkalaiset tulivat kiusaamaan. Hänen

vierestään tai selkänsä takaa oli luontevaa hakea turvaa. Lönnrot nousi hankalan alun jälkeen luokkansa priimukseksi ja hän oli parhaita alusta lähtien latinassa, joka oli koulun tärkein aine, koska siinä hän oli samalla lähtöviivalla niiden kanssa, joiden äidinkieli oli ruotsi.

Kun Heikki Kukkonen oli toisella luokalla, syttyi sota. Koulu suljettiin. Heikki käytti pitkäksi venyvän väliajan hyväkseen, kun rupesi maakauppiaaksi. Hän kävi ostamassa maantuotteita ja muutakin tavaraa Sortavalasta ja kuljetti sen Pohjois-Pohjanmaalle ja myi siellä. Sota oli poistanut itärajan heti ensimmäisenä aamuna. Tavara oli Venäjän puolella halpaa ja Pohjanmaalla, jossa sodittiin ja armeijan ostot ja tavarantuote oli nostanut hinnat korkeiksi, kallista. Sotatoimialueella liikkumisessa oli oma riskinsä, mutta venäläisestä sotaväestä selvisi Heikki myymällä sille viinaa. Myöhemmin hän ajatteli itselleen alibin, kun sanoi tuolla tavalla heikentäneensä venäläisten sotakelpoisuutta ja moraalia. Sodan jälkeen pahat kielet kertoivat hänen rikastuneen tuolla viinakaupalla. Ainahan se on ollut kannattavaa, Millä tavalla Heikki selvisi sotarosvoista, jotka olivat lukuisina joukkoina liikkeellä ja veivät ihmisiltä paitsi tavarat ja rahat myös reet ja rattaat ja hevoset, emme tiedä. Ehkä hän kulki muiden samanlaisten kauppiaiden ja tavaranhankkijoiden kanssa yhdessä.

Kaupoillaan Heikki kokosi 1 000 taalarin pääoman.

Kuopion koulu avattiin sodan päätyttyä ja Heikki muuttui taas koulupojaksi. Hän oli 20-vuotias mies.

Oulusta hän oli tullut ostaneeksi kaksi hartauskirjaa ja virsikirjoja. Englantilaisen puritaanipapin Dentin »Totisen kääntymisen harjoituksen» hän unohti kotitalonsa porstuan hyllylle. Se oli tarkoitettu »kaikille Synnin Syngeydesä Exyville Satanalta Sovaistuille Lihalda ja Maailmalda wietellyille Synnin Unesa Suruttomasti Nukkuneille

Lavialla Kadotuksen tiellä Waeldavihe Syndisihe». Siinä lauseessa esiintyy sana synti monta kertaa, mutta helvetin portin avaajia ovat muutkin sanat, isoja ja kolhoja avaimia ovatkin, niin kuin tuon ajan avaimet olivat.

Tultuaan kerran lomalle Kuopiosta, Heikki huomasi kirjan ja luki sen ensimmäisen sivun: »Ellei Sydän ole Jumalan tygö käändynyt, on hän (ihminen), nijn totta kuin HERra elää, Jumalan Silmisä nijn ruma ja kauhia kuin itse Perkele». Se tehosi. Heikki meni äitinsä luokse ja sanoi: »Emme äitirukka näillä konsteilla koskaan pääse taivaaseen». – Eihän sitä tiedä ennenkuin kuoltua, mihin tullaan, äiti sanoi. Hän oli vasta 40-ikäinen ja fiksuna pidetty nainen. – Mene sitten kuoltuasi haparoimaan. Johan pitää eläessään tietää, mihin joutuu, Heikki sanoi.

Paavo Ruotsalainen oli onnistunut pudottamaan Juhana Lustigin, hauskan pojan, johtajan paikalta 1808 tai 1809, mutta tämän kannattajia oli vielä siellä täällä, Kuopion seudullakin. Heikki tutustui heihin. Lustigin oppi oli evankeelisesti vapahtajakeskeinen, mikä tarkoittaa sitä, että Jeesuksen toiminta ja uhrikuolema oli se yhteinen riittävä pääoma, joka takasi uskovalle pelastuksen. Lustig suosi joukolla ja ääneen rukoilemista, joka Paavo Ruotsalaisen mielestä oli farisealaisuutta, tapakristillisyyttä.

Joululomalla 1810 Heikki Kukkonen lähti Nilsiään, jossa Lustig silloin oh. Maaninkalainen talollinen oli menossa sinne ja Heikki pääsi hänen kyytiinsä. Jatkuvat lumisateet olivat kuitenkin tukkineet tiet. Aaro Miettinen kääntyi puolitiestä takaisin ja ajoi Maaningalle. Lustigin tiedettiin olevan tulossa sinne saarnaamaan. Toisena joulupäivänä hän piti siellä seurat. Hänen saamansa herätti Heikin huoleen sielunsa autuudesta, eli niin kuin hänellä itsellään oli tapana myöhemmin sanoa, hän sai »hallan nahkansa

alle». Sillä hän kai tarkoitti, että herätys tuhosi mielestä kaiken aikaisemman elon ja kasvun.

Kuopion triviaalikoulussa alettiin katsoa viistoon poikaa, joka juoksi seuroissa ja puhui kumousta, vastusti kirkon auktoriteetteja. Heikistä tuntui, että kun hän oli synnin vanki, hänestä ei voinut tulla pappia, turmeltuneesta toisten sielujen hoitajaa. Hän keskeytti koulunkäyntinsä talvella 1811 ja palasi kotiin. Helpotukseksen hän huomasi, ettei isä hänestä pappia ollut toivonutkaan. Isälle riitti vähempi. Herrojen metkut ja ruotsinkieliset sopimukset ja asetukset ymmärtävän talonpojan hän oli halunnut Heikistä kouluttaa.

Kun oli jo menestynyt maakauppiaana, Heikki ajatteli ruveta kauppaamaan hartauskirjoja. Sitä varten hän meni Turkuun, jossa olivat kustantajat ja kirjapainot. Hän pääsi onnekkaasti asumaan heränneen kirjapainon mestarin kotiin. Se oli herrnhutdlaisten heränneiden kokoontumispaikka. Oppiessaan ammattiaan 40–50 vuotta aikaisemmin Tukholmassa mestari Agrelius oli liittynyt heihin. Hän käski Heikin jatkaa lukujaan ja ruotsintaa nimensä. Näin Heikki Kukkosesta tuli Henrik Renqvist, »puhdas oksa totisessa viinipuussa». Paitsi kirkossa Henrik kävi puuseppä Malmin ja räätäli Åkerroosin seuroissa. Malm oli piirun verran evankeelisempi kuin Åkerroos, joka mielellään saarnasi lakia eikä evankeliumia. Tämä jako kävi läpi kaikkien herätysliikkeiden, kunnes oli valittava joko tai.

Dentin »Totisen kääntymisen harjoitus» johti jyrkälle linjalle: »niin pitää jokaisen ihmisen, joka itsens käändä tahto, menemän yxinäisen paickan, käändämän itzens juuri nijnkuin itzensä sisälle, tarkasti, ja niin paljo kuin mahdollista olla taita, tutkiman Sydämmens ja koko Elämäns läpitze, perckaman ja puhdistaman Omantundons ja salliman Sydämellens musertavan Ahdistuxen ja kivun Syndeins ylitze ... Ja ei sitä lyhykäisillä ja kendoilla sanoilla,

vaan kijvalla ja yxitotisella ulos puhkemisella, nijnkuin kokoin yhtä toisen päälle, jonka kautta sydän enemmän mahtais musertua. Sillä ei sijnä ole kyllä ainoastans sanoa: minä olen syntiä tehnyt, vaan meidän pitä vielä kovembingin Sanoin ulos puhkeman ...»

Kovaa ja selvää puhetta. Musertua täytyy ensin. Henrik Renqvist joutui siihen sieluntilaan, etteivät häntä voineet auttaa Jumala eivätkä ihmiset. Hän alkoi odottaa, että hänet lyötäisiin rautoihin ja kuskattaisiin kotiin mahdottomuutensa ja parantumattomuutensa takia. Vangiksi joutumista oli Paavo Ruotsalainenkin pelännyt pitkällä hiihtomatkallaan Jyväskylään seppä Högmanin luo.

Henrik Renqvistin mielen tasapaino järkkäsi vaarallisesti. Hän oli henkisesti sairas pitkän aikaa. Hänelle oli paljastettu salattuja totuuksia. Hän oli varma siitä, että kuolleet nousivat haudoistaan pienen pieninä olentoina, joita tehtävään määrättyt »vanhemmat» ruokkivat. Ihminen ei kuole, ellei häntä murhata tai hän tee itsemurhaa tai häntä kohtaa vakava tapaturma. Muut elävät ikuisesti. Jos he eivät elä oikein, he joutuvat olemaan ristillä maailman loppuun saakka. Yhden noista golgatoista Henrik näki huoneensa ikkunasta. Se oli Aurajoen toisella puolella oleva vuori. Välttyäkseen sinne joutumasta Henrik meni Aurajoen sillalle ja hyppäsi kaiteen yli virtaan. Itsemurha oli hänen ratkaisunsa. Oli syksy. Talosta oli lähtenyt piika seuraamaan häntä. Pojan sekavuustilat oli huomattu ja häntä tarkkailtiin jatkuvasti. Piika kiljui ihmisiä apuun, ja Renqvist ongittiin kuiville. Ensimmäisellä rekikelillä hänet pantiin rekeen 14-vuotiaan koulupojan von Beckerin, tunnetun suomalaisuusmiehen veljen, kanssa. Tämän tehtävä oli kuljettaa Paavo kotiin Ilomantsiin. Perillä hän oli siinä tilassa, ettei tuntenut omia vanhempiaan.

Koko vuoden 1812–1813 Henrik Renqvist vietti kotona. Jälkimmäisen vuoden keväällä hän palasi Turkuun